

УДК 007:304:659.3

**«ОСНОВА» «РОЗВОРУШИЛА УКРАЇНСЬКІ ПИТАННЯ»:
РОЛЬ ЖУРНАЛУ У ТВОРЧОМУ СТАНОВЛЕННІ
ОЛЕКСИ СТОРОЖЕНКА ТА ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО**

Наталія Зінченко

*Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка,
вул. Остроградського, 2, Полтава, 36000, Україна,
e-mail: nataliya_zinchenko@ukr.net*

У даній статті простежується роль журналу «Основа» в утвердженні національної своєрідності народу, його культури і літератури, осмислюється вплив журналу на творче становлення О. Стороженка та І. Нечуя-Левицького.

Ключові слова: журнал «Основа», національна своєрідність, О. Стороженко, І. Нечуй-Левицький.

«Основа» — перший український літературно-науковий часопис, життя якого було нетривке (виходив у Петербурзі з січня 1861 по жовтень 1862), але яскраве. Покликаний суспільно-політичною і естетичною думкою в країні у 60-х роках ХІХ століття, він був спрямований на порушення проблеми національного самоутвердження, відстоювання прав рідної мови, національної культури і літератури.

За словами О. Герцена, «у народу, позбавленого громадянської свободи, література — єдина трибуна, з висоти якої він примушує почути крик свого обурення і своєї совісті» [4, с.198]. Роль такої трибуни для українських письменників у 60-ті роки виконував, зокрема, перший український літературно-критичний журнал «Основа», програмною вимогою якого була необхідність національного відродження, утвердження національної своєрідності народу і його культури. За порівняно невеликий час свого існування «Основа» зуміла підняти ряд складних і суперечливих питань самоутвердження української літератури, її вільного розвитку [2].

Історія журналу, його роль в утвердженні і розробці теоретичних засад української літературної критики досліджували у літературознавстві (І. Франко [9], С. Єфремов [7], О. Білецький [1], М. Бернштейн [2; 3], Р. Гром'як [5] та ін.). У даній статті розглянемо роль «Основи» у становленні світогляду Олекси Стороженка та Івана Нечуя-Левицького, визначенні індивідуального стилю, формуванні філософських та літературно-естетичних поглядів митців.

Провідною в «Основі» була проблема національних прав українського народу, що має свою територію, історію, культуру, літературу, мову і повинен мати широкі можливості для свого вільного розвитку.

Журнал «Основа» на той час був першим українським суспільно-літературним органом. Він об'єднав навколо себе майже всіх тодішніх українських літераторів і вчених різних ідейно-політичних переконань. Це мало безперечно позитивне, консолідаційне значення, але, на думку П. Федченка, «водночас зумовило певну суперечливість його змісту, а зрештою стало однією з причин припинення його виходу» [9, с.413].

Велику увагу журнал приділяв різноманітним аспектам висвітлення історії українського народу, щоб, як писав О. Пипін, «визначити ті племінні особливості малоруського народу, пригадати ті його риси історії, які створювали його морально-національну характеристику, стверджували його національне право» [8, с.216].

Досить важливою була діяльність в «Основі» М. Костомарова, де він виступав як літературний критик, історик, публіцист. Лишаючись в цілому на демократичних позиціях, він цікавився питаннями розвитку літератури, народної освіти і шкільного виховання, організацією недільних шкіл та просвітницькою роботою на селі. У статті «Мысли южнорусса» (1862) Костомаров, розвиваючи ідею слов'янського федералізму, сформульовану в «Книгах буття українського народу», знову висуває питання про відновлення в межах федерації самобутніх рис внутрішнього життя народів, зокрема заперечування права національних мов на вільний розвиток. На захист самобутності українського народу, на піднесення і розвиток його національної свідомості була спрямована і праця Костомарова «Две русские народности» (1862). М. Костомаров — один із ініціаторів створення популярної літератури для освіти народу.

Щоправда, Костомаров не завжди був послідовним у проведенні в життя своїх принципів. Він зазнав еволюції у своїх літературних поглядах — від утвердження історичних прав української мови і літератури на вільний розвиток до обмеження їх функціонування тільки в простонародній сфері. Звернення І. Нечуя-Левицького до нової, не «простонародної» селянської теми в українській літературі було своєрідним запереченням концепції Костомарова, а звідси — розширення тематичного діапазону української літератури. У листі до М. Грушевського І. Нечуй-Левицький писав: «...Костомаров хотів, що українські писальники писали тільки на теми народної життя і не зачіпали сюжетів вищих верств суспільності. Але ... чи можна нашого брата заперти неначе в клітку та й сказати йому: сиди тут, а надвір а ні рипайся! Це було б трохи чудно!» [7, т.10, с. 302].

Велике значення для розвитку української літератури мала літературно-критична діяльність п. Куліша, який був в «Основі» головним критиком. Він рішуче відстоював національні права і можливості української літератури.

Його праці «Характер и задачи украинской критики» (1861), «Простонародность в украинской словесности» (1862) мали у цьому плані принципове значення.

Проблема ця була настільки гострою, що привернула на себе увагу різних, часом навіть протидіючих сил української літературної критики [3, с.74-75]. Та все ж, як справедливо зазначив Р. Гром'як, «розбіжності у поглядах українських культурних діячів на окремі мистецькі явища, особливості правопису, навіть на шляхи розвитку української літератури, на її відношення до дійсності — явище неминуче, як, зрештою, і в інших культурах» [5, с.87].

Ім'я Олекси Стороженка з'явилося на літературному обрії у 1857 році: тоді було надруковано роман «Братья-близнецы» та «Рассказы из крестьянского быта малороссиян». З виходом у 1961 році журналу «Основа» О. Стороженко друкує україномовні твори, стає одним із найактивніших його авторів. В «Основі» надруковані всі найкращі твори письменника, серед яких — «Закоханий чорт», «Стехин рог», «Матусине благословення», «Вуси», «Голка», «Межигорський дід», «Сужена», «Кіндрат Бубненко-Швидкий», «Оповідання Грицька Ключника», «Два брати», «Се та баба, що чорт їй на махових вилах чоботи оддавав», «Вчи лінивого не молотом, а голодом», «Не впусти рака з рота», «Скарб», «Жонатий чорт», «Гаркуша» та ін. Деякі твори друкувалися окремими «метеликами», а в 1863 році вийшла його двотомна збірка «Українські оповідання», куди увійшли твори, друковані раніше в «Основі».

О. Стороженка з «Основою» пов'язують не лише певні ідейно-політичні тенденції (як-от: виступи «Основи» проти шовіністичної політики і практики російського царизму), а й «чимало моментів, що перебувають у сфері громадсько-літературних і художньо-стильових інтересів журналу» [2, с.183].

Творчість Олекси Стороженка нелегко вкладається у визначені літературознавством художні етапи розвитку українського письменства XIX століття, адже вона позначена характерними ознаками поетики та етнографічно-побутового реалізму і водночас романтичного моделювання дійсності. Та все ж таки упадає в око особливість прози письменника — залюбленість автора в історичне минуле рідного краю, в народні звичаї та обряди, в барвисту усну поезію, багате афористичністю й гумором українське слово.

Із прозою Олекси Стороженка в літературі знайшла дальший розвиток (після Євгена Гребінки та Пантелеймона Куліша) тема козаччини, яка трактується в різних аспектах. Для письменника основним взірцем і джерелом творчості була багатуща фольклорна скарбниця, котра донесла з глибини віків героїзм, мужність, саможертвність в ім'я свободи, кращого майбутнього рідного краю.

Коло порушених проблем у творах, що друкувалися в «Основі» — побут і звичаї селянства, відгомін слави Запорізької Січі. Саме оповідання про козацтво найбільше виявляють творчу індивідуальність автора. Вони позначені впливом фольклорно-міфологічної образності, наснажені романтичним пафосом.

Ряд оповідань із циклу «З народних уст» — це мініатюрні гумористичні оповідки, в основу яких покладені прислів'я, приказки, анекдоти. Усі вони мають, як правило, притчево-повчальний характер, що формується у душі християнської моралі: про заздрість та ревності («Се та баба, що їй чорт на махових вилах чоботи оддавав»); про лінощі та працьовитість («Вчи лінивого не молотом, а голодом»); про милосердя й жорстокість («Два брати»); про самовпевненість і дурість («Лучче нехай буде злий, ніж дурний»); про справедливий суд («Розумний бреше, щоб правди добути») та ін.

Із циклом «З народних уст» О. Стороженка ідейно-тематично пов'язані твори П. Куліша, О. Кониського, М. Номиса, що друкувалися в «Основі». Традиції романтичної прози О. Стороженка спостерігаємо у таких «основ'янських» авторів, як Ганна Барвінок, М. Олелькович, Я. Кухаренко та ін.

Близько до нарисів «З народних уст» стоїть цикл оповідань під назвою «Людська пам'ять про старовину» (нарис С. Носа, О. Кониського, П. Куліша та ін.). У передмові до нарисів «Людська пам'ять про старовину» С. Носа, на-

друкованих в «Основі», писалося: «Добре той робить, хто з старосвітськими людьми розмовляє та все стародавнє списує: се він готує на дальші часи скарб, такий, що дається не всякому. Багато дечого й недоладу старі люди плещуть та все треба вислуховувати, поки дороге зернятко тобі з їх оповідання впаде. Таких зернят єсть доволі у писанні п. Носа, котре подаємо до уваги людям, до старовини охочим» [2, с.186].

Творчість О. Стороженка відповідала програмним настановам журналу «Основа», де побачила світ більшість оповідань прозаїка. Ці твори стоять в одному ряду з оповіданнями й нарисами, де йшлося про екзотику хуторянського життя, старосвітські традиції.

Діяльність основ'ян (і в першу чергу П. Куліша і М. Костомарова) мала значний вплив на формування літературно-естетичних поглядів І. Нечуя-Левицького. Як відомо, саме тоді, коли «Основа» «розворушила українські питання» [7, т.10, с.15], у молодого Левицького з'явилося бажання писати українською мовою, а стаття М. Костомарова «Две русские народности» значною мірою визначила погляди І. Нечуя-Левицького на національне питання [7, т.10, с. 15]. У «Життеписі» І. Нечуй-Левицький згадував про час навчання в Київській духовній семінарії: «Студентам не давали журналів з бібліотеки, вони складались і виписували всі тодішні товсті журнали, а українці виписували «Основу»... «Основа» розворушила українські питання. Студенти були дуже цим усім заінтересовані, і змаганням не було кінця» [7, т.10, с.15].

Під час навчання в Київській духовній семінарії Левицький знайомиться із творчістю Т. Шевченка на сторінках журналу «Основа», що стала неабияким стимулом для майбутнього письменника взятися за перо. Він задумує писати оповідання для «Основи», але «вона потім перестала видаватися» [7, т.10, с.15].

Перший свій твір — повість «Дві московки» (1865) — він написав у Полтаві, куди приїхав за призначенням після закінчення Київської духовної академії. «Основа» та «Кобзар» Шевченків, — зазначає в «Життеписі» І. Нечуй-Левицький, — навели мене на думку, що мені писати треба по-українській» [7, т.10, с.17].

На сторінках «Основи», а також «Київської старини» Нечуй-Левицький детальніше познайомився із творами Г. Сковороди і дослідженнями про нього. Характерно, що обидва письменники здобували знання в Київській духовній академії. І хоч у XIX ст. вона вже втратила своє колишнє значення, Нечуй-Левицький не міг не схилитися перед її заслугами в минулому і одночасно не осуджувати антинародну політику царського уряду в галузі освіти.

У стінах академії перед І. Нечуєм-Левицьким, як і раніше перед Г. Сковородою, постало питання про дальші життєві дороги. І. Нечуй-Левицький подібно до свого попередника порвав із духовною кар'єрою і пішов працювати за покликом серця: «Під псевдонімом І. Нечуя він став українським письменником. А як І.С. Левицький він віддавав перевагу посаді педагога світських середніх шкіл» [1, с. 322].

Якщо прози для О. Стороженка домінуючою була тема козаччини, старосвітські традиції, овіяні романтичним пафосом і фольклорно-міфологічною образністю, то для І. Нечуя-Левицького ідеї «Основи» стали поштовхом до розуміння необхідності утвердження реалістичної школи. Однак окрім селянської теми, Нечуй-Левицький звертається до теми інтелігенції. Це не було просто бажання розширити тематичний діапазон своєї творчості. Воно стало виявом ор-

ганічної потреби Нечуя-Левицького реалізувати в художній формі своє розуміння ролі інтелігенції в національному визвольному русі.

Надії соціального і національного визволення Нечуй-Левицький покладає саме на героя-інтелігента, який, на його думку, повинен стати ідеологом цього руху.

Одним із перших творів української літератури, де порушувалася проблема інтелігенції і народу (селянства), стала повість-хроніка Нечуя-Левицького «Хмари» (1870-1874). Головна ідея твору — протест проти насильницької русифікації, соціального і національного гніту з боку царського самодержавства, символом чого виступають «чорні хмари» (звідси і перша назва твору — «Чорні хмари») — символ національного гноблення, символ усіх темних сил, які намагаються денационалізувати українську молодь, відірвати її від рідного народу, перетворити на прислужників російського царизму, душителей української національної культури [1, с.354].

Уже з перших сторінок твору письменник на прикладі духовної академії показує, як у житті України запанувало грубе, експансивне великоруське державне начало, яке не розуміє і не визнає чужих звичаїв і традицій. Висунувши провідною ідеєю у повісті протистояння й опір національному гнобленню, державній політиці «обрусенія» в усіх життєвих сферах і виявах, автор шукає дієвих і можливих у тих умовах засобів боротьби та здорових національних сил.

Змальовуючи життя інтелігенції, І. Нечуй-Левицький переконливо доводить, що ті, хто повинен нести просвіту в народ, відірвані від життя. Письменник-реаліст, Нечуй-Левицький помічав розбіжності між гаслами й ділом інтелігенції, суперечності між теорією і практикою життя. Все це стало об'єктом осудження у повісті «Хмари». Керуючись принципом, чого немає в житті, того не може бути і в літературі, Нечуй-Левицький, однак, не просто «списував з натури», а шукав явища і постаті, під якими можна назвати не якусь окрему історичну особу, а певний тип особистості, сформований конкретними суспільними обставинами.

Не без впливу «Основи» письменник формує культурницьку програму свого «нового героя»: Павло Радюк організовує читання лекцій для народу, пропагує заборонену літературу (Ренана, Бюхнера, Прудона, Фейербаха), популяризує «Кобзар» Т.Шевченка, записує українські народні пісні, пропонує заснувати у Києві недільні та вечірні школи. Радюк щиро вболіває за рідну поневолену Україну, бажає бачити її вільною і щасливою: «Овіяний духом поезії і пісень, неба, тепла; квіток, він неначе бачив душею свою Україну, свою дорогу Україну майбутнього часу. Вона вся вставала перед ним, гарна, як рай, чудова, як дівчина першої пори своєї краси, вся засаджена садками, виноградом і лісами, вся облита ріками й каналами, з багатими городами і селами» [7, т.2, с.149]. Такі ж мрії про краще майбутнє, думається, міг висловити і сам письменник. Думки про світле майбутнє України з'явилися у Левицького під впливом поезій Шевченка (зокрема «Ісаїї. Глави 35», яка друкувалася в журналі «Основа» і яку, певно, читав Левицький ще будучи студентом Київської духовної академії). До речі, саме цей уривок, де герой твору проголошує своє бачення ідилічної України, вилучався цензурою як тенденційний, а весь ідейний зміст повісті вважався українофільським.

Таким чином, є підстави стверджувати, що «Основа» сприяла становленню таких творчих особистостей, як О. Стороженко та І. Нечуй-Левицький,

стала частиною їхнього духовного світу, формувала філософські та літературно-естетичні погляди митців.

1. Білецький О.І. Іван Семенович Левицький (Нечуй) // Збір. праць: У 5 т. / О.І. Білецький — К., 1965. — Т.2. — С.318-367.
2. Бернштейн М.Д. Журнал «Основа» і український літературний процес кінця 50-60-х років XIX ст. / М.Д. Бернштейн — К., 1959. — 215 с.
3. Бернштейн М.Д. Українська літературна критика 50-70-х років XIX ст. / М.Д. Бернштейн. — К., 1959.
4. Герцен А.И. Собр. соч.: В 30-ти т./А.И. Герцен — М., 1957. — Т.7.
5. Гром'як Роман. Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX століття). / Роман Гром'як : Посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів. — Тернопіль, 1999. — 224 с.
6. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. — К., 1995. — 688 с.
7. Нечуй-Левицький І.С. Збір.творів: У 10 т. / І.С. Нечуй-Левицький. — К.: Наукова думка, 1965-1968.
8. Пыпин А. История русской этнографии / А. Пыпин. — СПб, 1891. — Т.3.
9. Федченко П.П. Література 40-60-х років// Історія української літератури XIX століття: У 2 кн. Кн.1/ [за ред. акад. М.Г.Жулинського]. — К., 2005. — С. 395-426.
10. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. З останніх десятиліть XIX в. — Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2008. — 464 с.

**«OSNOVA» «STIRRED UP UKRAINAIN ISSUES»:
THE ROLE OF THE MAGAZINE IN THE CREATIVE DEVELOPMENT
OF O. STOROZHENKO AND I. NECHUY-LEVYTSKIY**

Nataliya Zinchenko

Poltava Korolenko National Pedagogical University,
2 Ostrogradsky Street, Poltava, 36000, Ukraine

E-mail: nataliya_zinchenko@ukr.net

This article retraces the role of the magazine «Osнова» in establishing national identity of the Ukrainian people, its culture and literature and interprets the impact of the magazine on O. Storozhenko and I. Nechuy-Levytsky's creative development.

Key words: the magazine «Osнова», national identity, O. Storozhenko, I. Nechuy-Levytsky.

**«ОСНОВА» «РАСШЕВЕЛИЛА УКРАИНСКИЕ ВОПРОСЫ»:
РОЛЬ ЖУРНАЛА В ТВОРЧЕСКОМ СТАНОВЛЕНИИ
ОЛЕКСЫ СТОРОЖЕНКО И ИВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦКОГО**

Наталья Зинченко

Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко,
ул. Остроградского, 2, Полтава, 36000, Украина

E-mail: nataliya_zinchenko@ukr.net

В данной статье прослеживается роль журнала «Основа» в утверждении национального своеобразия народа, его культуры и литературы, осмысливается влияние журнала на творческое становление О. Стороженко и И. Нечуй-Левицкого.

Ключові слова: журнал «Основа», национальное своеобразие, О. Стороженко, И. Нечуй-Левицкий.

Стаття надійшла до редколегії 01.10.2013

Прийнята до друку 14.10.2013